

МОНГОЛД 2000–2006 ОНД ГАРСАН ШҮЛХИЙ ӨВЧНИЙ ШИНЖ ТЭМДГИЙН ОНЦЛОГ

Ш. Цэрэндорж¹ Р. Содномдаржаа¹ С. Цэрэндагва¹ Г. Юра¹ Л. Норинпил¹ М. Нансалмаа¹
Д. Ганцэцэг¹ Л. Батчимэг¹ П. Доржсүрэн² А. Хөхөө³ С. Цэрэнчимэд⁴

¹УМЭАЦТЛ, ²ХХААЯ-ны МЭГ, ³МЭХ, ⁴ХААИС

Товчлол: 1990 оноос Энэтхэгээс эхлэсэн гэж эрдэмтдийн үздэг халдварлалт ихтэй, "Пан Азийн" хэмээгдэх бүлэгт багтах шүлхийн О хэвшлийн вирусын шүлхий 2000 онд Монголд нэвтрэн 3 жил дараалан гарч нэг жил намжсанаа дахин гурван жил дараалан гарахдаа 2005 онд Дорнод аймагт Ази 1 хэвшлээр илэрсэн юм. Эдгээр голомтуудад үхэр, сарлаг, хонь, ямаа нь шүлхийн эмнэл зүйн сонгомол шинж тэмдэг үзүүлж өвчилж байсан бол тэмээнд эмнэл зүйн шинж тэмдэг тодорхой илэрч амны хөндийн гэмтлээс гадна өвчний бүдэрхийн сайр, ширмэн таваг гэмтэж хуурах, алтан хумс нь унах, доголох шинж тэмдэг үзүүлж байна. Хонь, ямаанд ихэвчлэн доголох шинжээр илэрч байна. Цагаан зээрэнд илрэх эмнэл зүйн шинж тэмдэг тод, өвөрмөц байна.

Түлхүүр үг: Шүлхий, монгол мал, эмнэл зүйн шинж тэмдэг

Дэлхийн болон Монгол орны шүлхий өвчний байдал

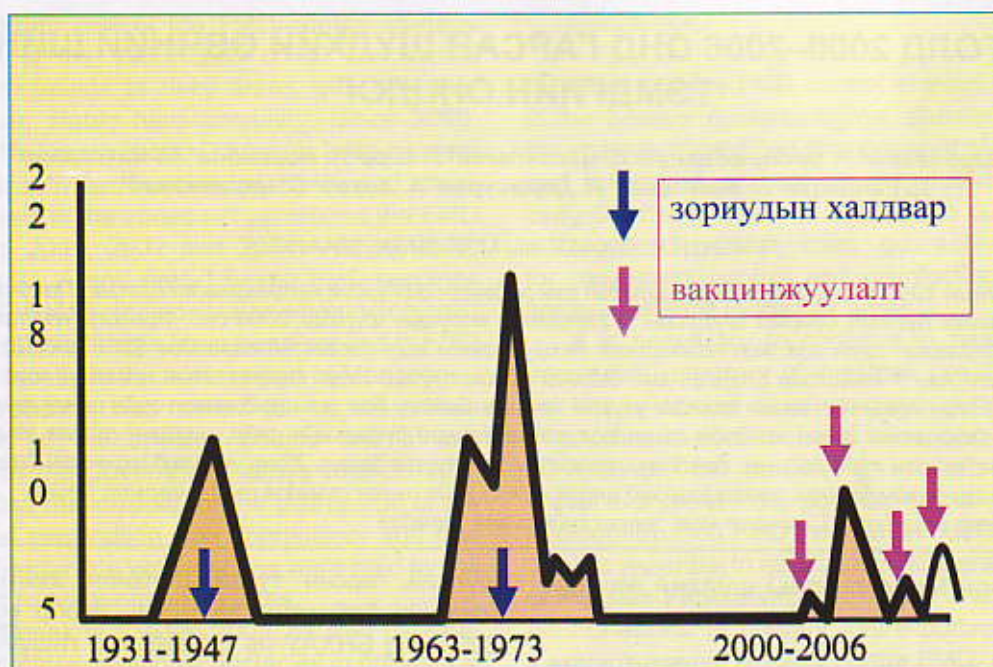
1990 оноос Энэтхэгээс эхлэсэн гэж эрдэмтдийн үздэг халдварлалт ихтэй, "Пан Азийн" хэмээгдэх бүлэгт багтах шүлхийн О хэвшлийн вирусын шүлхий 2000 онд Монголд нэвтрэн 3 жил дараалан гарч нэг жил намжсанаа дахин гурван жил дараалан гарахдаа 2005 онд Дорнод аймагт Ази 1 хэвшлээр илэрсэн юм. Шүлхий өвчин манай улстай хил залгаа ОХУ, БНХАУ, ойр орших БНСУ, Япон, Казах, Узбек, Киргиз, Тажик болон дэлхийн олон улс, орнуудад гарсан нь энэ өвчин дэлхий дахинд тархмал байгааг харуулсан 1 дүгээр зураг. 2004 онд өмнөд хөршийн манай хил залгаа нутгуудад хонины шүлхий гарсан байж болох тухай мэдээлэл интернетээр цацагдсан нь энэ орны шүлхийн эпизоотологийн талаар бидний авсан шинэлэг мэдээ байсан бол 2005 оны 5 дугаар сард БНХАУ-ын ХААЯ-ны мал эмнэлгийн товчоо Жиансу, Жандонг мужийн үхэрт "Ази-1" хэвшлийн

шүлхий гарсан тухай Дэлхийн амьтны эрүүл мэндийн байгууллагад албан ёсоор мэдээлсэн, 2007 онд БНХАУ нь ДАЭМБ-ын гишүүний эрхээ сэргэсний дээр саяхан Улаанбаатар хотод ДХХААБ-ын ивээл дор Монгол, ОХУ, БНХАУ-ын мал эмнэлгийн удирдлага, эмч нарын гоц халдварт өвчинтэй тэмцэх талаар олон улсын семинари зохион байгуулагдсан зэрэг нь бүс нутагт шүлхий өвчинтэй тэмцэхэд дэвшил гарах таатай нөхцөл болоод байна. Шүлхий өвчний олон асуудал өнөө ч төгс шийдэгдээгүй олон улсын эрдэмтэд, судлаачдын анхаарлыг татсан хэвээр байна. Энэ жил Англид шүлхий өвчин дахин гарсан нь олны анхаарлыг татаж байгаа бөгөөд шүлхийн үүсгэгч тээгчийн асуудал бүрэн шийдэгдээгүй, илрүүлэх арга нь төгс боловсрогдоогүй байна.

Улсын мал эмнэлгийн албанд байгаа мэдээнээс үзвэл манай оронд шүлхий өвчин 3 том дэгдэлт гарсан байгаа бөгөөд 1931-1935 ба 1938-1946 он, 1963-1974 он, 2000-2006 онд гарсан байна 2 дүгээр зураг.

1 – р зураг. Дэлхийн малын шүлхий өвчний тархалт 2007 онд

2 – р зураг. Монголд албан ёсоор бүртгэгдсэн шүлхий өвчний дэгдэлтүүд

1931-1935 онд гарсан шүлхийгээр нийтдээ 371,6 мянган мал өвчилсөн ба тэдгээрийн 86 хувь нь зөвхөн 1933 онд өвчилжээ. Хорогдсон малын тоо тодорхойгүй. 1938-1946 оны хооронд 1939, 1942 оноос бусад жилд шүлхий өвчин тасралтгүй гарсан ба нийт 1567.76 мянган өвчилж 5.33 мянган мал хорогджээ. Өвчилсөн нийт малын 82, 2 хувь нь бүх малд шүлхийн зориудын халдвар хийсэн 1941 онд өвчилсөн байна.

П. Бадарчийн мэдээлснээр 1963-1974 оны шүлхий нь 1963 оны X сард Дорнод аймгийн Гурванзагал суманд эхлэн шинээр гарч бүх аймаг, олон сум, бригад, мал сүргийг хамран 1965 оны X сар гэхэд тус орны нутаг дэвсгэрийн 3/4-ыг хамран 2,2 сая мал өвчилж 154 мянган мал үхжээ. 1973 он хүртэл энзоот хэлбэрээр дэгдэж байжээ.

Монгол улс 27 жил шүлхий өвчнөөр тайван байж байгаад 2000 оны 4-р сард Дорноговь аймгийн Улаанбадрах суманд БНХАУ-ын хилээс 50 км зайд гарсан бөгөөд Дорноговь аймгийн хэмжээнд шүлхий өвчний үзлэгийг 1115,0 мянган малд хийж өвчний халдвар Улаанбадрах, Хөвсгөл сумаас бусад сумын нутаг дэвсгэрт тархаагүй болохыг тогтоосон байна. Халдварын голомтод байсан Улаанбадрах, Хөвсгөл сумын 160,0 мянган малд шүлхий өвчний үзлэг хийхэд 119 өрхийн малд шүлхий өвчний халдвар илэрч 916 малыг ялган устгажээ. Энэ голомтонд бүх нас, хүйсний тэмээ, үхэр, хонь, ямаа эмнэл зүйн ил тод шинж тэмдэг үзүүлж өвчилсний дээр нялх төл хүндээр өвчилж хоргодох явдал элбэг байсан байна. Харин өвчилсөн ботго хорогдох нь цөөн байжээ.

2001 оны 2-р сарын 10-нд Сүхбаатар аймгийн Эрдэнэцагаан суманд БНХАУ-ын хилээс 5 км зайд шүлхий өвчин гарч улмаар 5 аймгийн 13 сум, Улаанбаатар хотын 3 дүүргийн нутаг дэвсгэрт шүлхий өвчний нийт 28 голомт илэрсэн ба голомтод 1176 ил өвчтэй малыг устган 5-р сарын

31-ээс хойш өвчний голомт шинээр илрээгүй байна. Шүлхийн энэ удаагийн гаралт гурван онцлог ялгаатай байв. Үүнд:

- Өвлийн ид хүйтнээр гарсан нь шүлхийн вирус гадаад орчинд удаан хугацаагаар байж олон тооны мал нэмж өвчлүүлэх магадлалтай, газар хөлдүү, цас ихтэй байгаагаас мал устгаж булах, малд үзлэг хийх, вакцин тарихаар суурь хооронд явахад бэрхшээлтэй,

- Шүлхий өвчний далд хэлбэр Орхон аймгийн Жаргалант сумын үхэрт илэрч ЭЛИЗА урвалаар шүлхийн О хэвшлийн эсрэгтөрөгч, эсрэгбием илрүүлж оношлосон,

- Халдварын голомт хүн ам ихтэй Дорнод аймгийн төвд гарсан нь өвчин нилээд үсэрхийлж хэд хэдэн газар голомт буй болгосон, нийслэл хотод гарч бусад аймгуудад тархах эрсдэлийг нэмэгдүүлсэн болно.

2002 оны шүлхий О хэвшлийн вирусээр үүсгэгдсэн дэгдэлтийн үед ил шинж тэмдэгтэй 475 мал устгаж 3.2 сая малыг вакцинжуулсан бөгөөд энэ голомтын онцлог нь зун, 7-р сард өндөр уулын бүсэд гарсан, сарлаг өвчилсөн явдал байлаа. Энэ дэгдэлтийн үед эмнэл зүйн шинж тэмдэг нэлээд хүнд хэлбэрээр илэрч сарлаг, монгол үхэр доголох, туруу нь мултрах, өтөх зэрэг шинж ажиглагдсан байна.

2004 оны шүлхий Дорноговь аймгийн Өргөн сумын Шар хошуу, Боргилын толгой гэдэг газарт байсан айлуудын үхэрт анх илэрчээ. 2 дугаар сарын 4-нд мэдээлэгдсэн анхны илрэлээс хойш Дорноговь аймгийн Алтанширээ, Сайншанд, Айраг, Сайхандулаан, Дэлгэрэх суманд 10 голомт үүсч 600 үхэр, 157 хонь, 88 ямаа нийт 845 мал, Сүхбаатар аймгийн Баяндэлгэрт 2 дугаар сарын 23-нд, Наран суманд 3 дугаар сарын 3-нд, Асгат суманд 4 дүгээр сарын 3-нд өвчний шинж тэмдэг илэрч 6 голомтонд 1215 үхэр, Дундговь аймгийн

Баянжаргалан, Өндөршил суманд 3 дугаар сарын 6-нд өвчний шинж тэмдэг илэрч 3 голомтонд 418 үхэр өвчилжээ.

Энэ дэгдэлтийн үед өвчилсөн нийт малын 90.1 хувь нь үхэр, 9.9 хувь нь бог мал байсан ба тэмээ өвчлөөгүй байна. Дорноговь аймагт үхэр, хонь, ямаа өвчилсөн бол Сүхбаатар, Дундговь аймагт зөвхөн үхэр өвчилсөн бөгөөд үхэр, хонь, ямаанд илрэх шүлхий өвчний эмнэл зүйн шинж тэмдэг нь урьд жилүүдийнхтэй адил байлаа. Цагаан зээрэнд эмнэл зүйн ил шинж тэмдэг илэрч олноор өвчилж үхсэн нь энэ жилийн эпизоотын гол онцлог бөгөөд Дорноговь аймгийн Сайншанд, Алтанширээ, Айраг, Өргөн сумын нутагт үхсэн цагаан зээрийн хүүр, сэг болон өвчилж сүргээсээ хоцорсон, доголсон зээр олон тааралдаж байсан ажээ. Харин Сүхбаатар, Дундговь аймгийн нутагт шүлхийн ил шинж тэмдэгтэй өвчилсөн цагаан зээр тохиолдоогүй боловч эрүүл гэсэн зээрнээс цус авч шинжлэхэд бүгдэд нь шүлхийн эсрэгбием өндөр таньцтай илэрч байсан нь зээр олноор өвчилсөн, өргөн хүрээтэй тархсан, зээр өвчний гаралт, тархалтанд гол нөлөөтэй байсан гэсэн дүгнэлт хийхэд хүргэсэн юм.

2005 оны шүлхийн голомт нь Монгол улсын БНХАУ-тай хиллэдэг хилээс 40 орчим км зайтай нутагт гарсан бөгөөд Дорнод аймгийн Баянтүмэн сумын "Хөөврийн булаг" гэдэг газар 8 дугаар сарын 10-ны үеэс эхлэсэн юм.

Энэ нутгийн малд 2005 оны 3 сарын 27-оос 4 сарын 10-ны хооронд шүлхийн О хэвшлийн вакцин тарьсан байсан. Өвчний ил шинж тэмдэг илэрсэн 235 малыг устгаж бусад малыг хос цэнэт вакцинаар вакцинжуулах арга хэмжээ авсан юм. Энэ голомт нь Ази 1 хэвшлээр үүсгэгдсэн бөгөөд вакцин хүлээгдснээс үүдэн 2 сар гаруй болсон ч халдварыг голомтоос гаралгүй тогтоож чадсан болон чанд хорио цээр тогтоох үр дүнтэй байдгийн жишээ болсон онцлогтой.

Улаанбаатар хотын Хан Уул дүүргийн 11 дүгээр хорооны үхэр, хонинд шүлхийн бүтцийн бус уураг илэрснээр ДАЭМБ – ын "амьтны эрүүл мэндийн кодоод" заасны дагуу шүлхий өвчин гарсанд тооцож тэмцэх арга хэмжээг хэрэгжүүлсэн байна. Манай малын эмч нарын өвчний ил шинж тэмдэг

илэрсэн тохиолдолд өвчин гарсан гэдэг ойлголтыг өөрчилсөн дэгдэлт байснаараа онцлог юм.

Монгол мал, цагаан зээрэнд илрэх эмнэл зүйн шинж тэмдэг

Монгол оронд гарч байсан шүлхий өвчний эмнэл зүйн шинж тэмдгийн талаар өмнөх үеийн судлаачид, эрдэмтдийн судалгаа, тайлан материалаас үзэхэд тухайн өвчний сонгодог хэлбэрээр илэрч байжээ. 2000, 2001, 2003, 2004, 2005 оны шүлхий өвчний голомтонд ихэвчлэн үхэр илүү өвчилсөн ба 2000 оны Дорноговь аймгийн Улаанбадрах, Хөвсгөл сумын голомтонд тэмээ, хонь, ямаа сонгомол шинж тэмдэг үзүүлэн өвчилсөн байна. Гэхдээ гадаадын судлаачид тэмээг шүлхий өвчний үед эмнэл зүйн ил шинж тэмдэг үзүүлэхгүй өвчилдөг гэж бичсэн байдаг. Харин хорт хэлбэр хаана ч илрээгүй.

Үхэрт шүлхийн хамгийн онцлог, сонгомол шинж тэмдгүүд тод илэрч байна. Эмнэл зүйн шинж тэмдгүүд амны хөндийд тодорхой харагдаж байсны дээр туруу, дэлэнгийн арьсан дээр хоёрдогч үлхий үүсч доголох, дэлэн гэмтэх зэрэг шинж тэмдэг Ховд, Баян Өлгий аймгийн 2002, Дорнод аймгийн 2005 оны голомтонд тод илэрсэн бол бусад голомтонд цөөн илэрсэн байна.

Үхрийн биеийн халуун үлхий хагарах хүртэл буюу өвчний эхний 2-3 хоногт 40-41.5°C хүрч үлхий хагармагц 36.5-37.5°C болж хэвийн хэмжээнд хүртэл буурч байв. Шүлхийрсэн үхэр эхлээд номойрч тэжээл, усандаа дургүй болдог гэсэн мэдүүлгийг малын эзэд өгч байсан. Шүлс гоожлоо (3-р зураг) гэсэн дуудлагаар очиж үзэхэд амны хөндийн эрхтэн буйл, завьж, уруулын дотор талын салст бүрхэвч (5-р зураг), хэлний хучуур эд их, бага ямар нэгэн хэмжээгээр гэмтэж шархлаа үүссэн байдаг (7-р зураг).

Үхрийн амны хөндийд үзлэг хийхэд хэлний хучуур эд үзүүрээсээ дунд хэсэг хүртлээ 2-3 см буюу түүнээс ч их хэмжээтэй 3-4 хэсэг газар хуурсан (5-р зураг) мөн буйл, уруулын дотор талын салст бүрхэвчид 0.5-1 см хэмжээний шархлаа үүссэн байв (7-р зураг). Зарим үхрийн буйл, завьжинд үүссэн шархлаа нь хоёрдогч халдварын улмаас

3-р зураг

4-р зураг

идээлж хүндэрсэн, хамрын толио нь хуурайшиж хагарсан, бор өнгийн тавархаг зүйлээр хучигдсан байдаг.

Шүлсний гоожилт нь савирсан байдалтай, бага зэрэг хөөсөрхөг, зунгааралдаж унжралдсан, нилээд биелэг байдалтай байдаг. Ер нь үхрийн амны хөндийд үзлэг хийх явцад шүлс нь зунгааралдаж өтгөрсөн байдал ажиглагдана (7 - р зураг). Хүйтэнд шүлс нь амны орчимд хөлдөх, өвчтэй үхэр хэвтэж байсан болон зогсож байсан газар нь хөөсөрхөг шүлс овоорч хөлдөх нь ажиглагддаг (4-р зураг).

5- р зураг

6- р зураг

7- р зураг

8- р зураг

9- р зураг

Дэлэн дээр үлхий үүссэн тохиолдол Дорнод аймагт 2005 онд гарсан шүлхий үеэр илэрсэн бөгөөд дэлэн, хөхний арьсан дээр шаргал өнгийн шингэн бүхий үлхий (8-р зураг) гарч барилахад маш эмзэг байсны дээр хагарч хар хүрэн тав үүсч богино хугацаанд сорвигүй эдгэрч байсан (9-р зураг).

Дорнод, Ховд, Баян Өлгий голомтонд үхэр доголсон бөгөөд үзлэг хийхэд турууны салааны арьс, турууны магнай, гахайн орчимд шархлаа үүссэн байлаа (10-р зураг). Үлхий гарсан хөл нь их халуун, хөлд нь хүрэхэд маш эмзэглэлтэй байсан.

Дорноговь аймагт гарсан шүлхийн үеэр шүлхий гарсан айлын ихэнх тугал үхэж хорогдсон бөгөөд өвчилсөн тугал номой, байнга хэвтэж байсны дээр эхийгээ хөхөхгүй, биеийн халуун 40 – 41°C хүрч амьсгаадаж түгшсэн байдалтай байв. Өвчилсөн тугалын амь нь тэмцэж муухай орилоод цовхчиж байгаад үхдэг тухай малчид мэдүүлж байсан байна. Үхсэн 3 тугал задлаж үзэхэд уушиг нь цус харвалттай, улаан алаг болсон, мөгөөрсөн хоолойд хөөсөрхөг шингэн хуримтлагдсан, төвөнх нь улайж цэг маягийн цус харвалт үүссэн, гэдэсний судсууд цусаар дүүрсэн байснаас гадна хэлний хучуур эдийг хусаж үзэхэд хэсэг, хэсэг газар хуурч байв. Гол өөрчлөлт нь зүрхний булчингийн гадарга дээр цайвар өнгийн судас мэт судал үүссэн нь хэвлэлд дурьдсан "баран зүрх" хэв шинжид дүйж байлаа.

Дорноговь аймагт 2000 онд гарсан шүлхийн үед тэмээнд шинж тэмдгүүд тод, нэлээд өвөрмөц байдалтай, хөл, цээжний орчмын эпидермисийн давхарга гуужин унах ба уг амьтан цээж, хөлний гэмтлээсээ болж хажуу талаараа хэвтдэг шинж ажиглагдаж байсан бол бусад голомтонд тэмээ өвчилсөн тохиолдол гараагүй.

Шүлхийгээр өвчилсөн тэмээнд өвчний шинж тэмдэг ерөнхийдөө үхрийнхтэй төстэй байсан ба хэлний хучуур эд насны ялгаваргүйгээр хуурч, уруулын дотор талын салст бүрхэвч, буйланд шархлаа үүссэн байв. Үүнээс гадна нас гүйцсэн атан тэмээний өвчүүний бүдэрхийн хар сайр нь ховхорч, тавагны арьсан дээр үлхий гарч шархлаа үүсснээс алтан хумс нь унах, ширмэн таваг нь хуурах (11-р зураг), доголох шинж тэмдэг илэрнэ. Өвчүүний бүдэрхийн сайр нь хөндийрч хуурснаас тэмээ хэвтэж чадахгүй хажуу бөөрөөрөө хэвтэж байсны дээр уруул, хамар, хөлд нь хүрэхэд маш эмзэглэлтэй байлаа.

Тэмээний амны хөндий гэмтэж шүлс гоожих нь (12-р зураг) үхрийнхтэй төстэй боловч хоёрдогч халдвараар хүндэрч ам нь өмхийрөх явдал түгээмэл байна.

Нялх ботгонд амны хөндийн хувиралт бараг сонгомол хэлбэрээр илэрч байв. Ботго хүндээр өвчилж байсан ба амны гэмтэл нь үхрийнхтэй бараг адилхан бөгөөд 3 хөлний таваг нь хөндийрч хуурсан тохиолдол ч таарч байв. Тэмээний амны хөндийн шархлаа эдгэрэх нь үхрийнхтэй ойролцоо хугацаанд байгаа бол хөлд үүссэн шархлаа нь нилээд удаж 10-14 хоногийн дараа төлжиж эхлэн эдгэрч байсан (13-р зураг). Өвчилсөн тэмээ 3-4 хоног хэвтэж ус, тэжээлээс гарч гэдсээ татаж мах нь шуугдана. Тэмээ эмнэл зүйн тодорхой шинж тэмдэггүйгээр өвчилдөг гэж гадаадын ном хэвлэлд бичсэн байдаг нь өвөл цагт гарсан шүлхийн үед анхаарах ёстой асуудал байж болзошгүй юм.

Хонь, ямаа өвчилсөн тохиолдолд ихэвчлэн доголох шинж тэмдгээр илэрч байв. Хонь, ямааны туурайн салаа, арьсанд үлхий үүсч шархалсан, доголсон хөлийг барьж үзэхэд их эмзэг, халуун байсны дээр зарим хонь, ямааны туурай ханзарсан тохиолдол байсан. Хонь, ямаа харьцангуй хөнгөн хэлбэрээр өвчилдөг. Хонь, ямааны амны орчимд гарах өөрчлөлт багатай

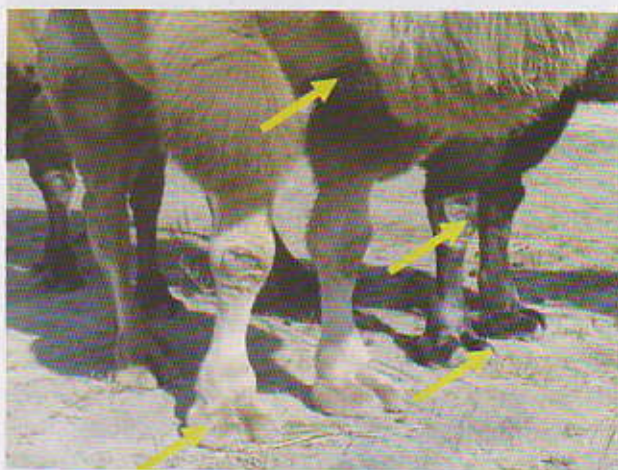
Доголсон хонь, ямаа тэжээл, уснаас 3-4 хоног гарч хэвтэж байсны дээр өвчин эхлэхэд ихэвчлэн эр хонь, ямаа өвчилж байсан онцлог ажиглагдсан. Зарим ямааны хэл, дэлэн дээр үлхий гарч шархлаа үүссэн цөөн тохиолдол үзлэг хийх явцад илэрч байсан ч шүлс гоожихгүй байв.

Бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэдэг, зэрлэг болон тэжээвэр амьтны сүрэг, нэг ус, бэлчээр түшин амьдардаг онцлог бүхий Монгол орны хувьд малын гоц халдварт өвчний гаралт, тархалтад зээр болон бусад зэрлэг амьтны нөлөө багагүй байх магадлалтай. 1960–1970-аад оны үед

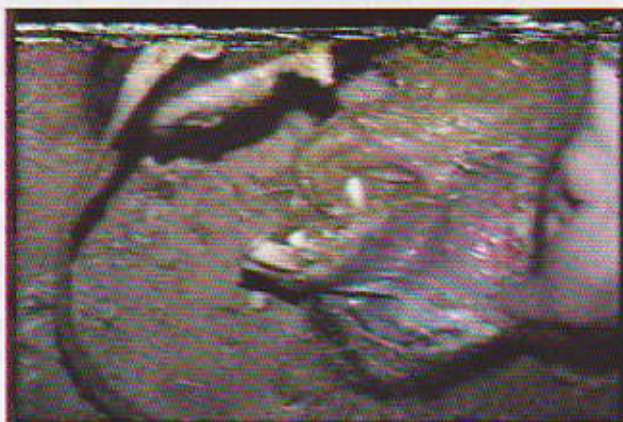
гарсан шүлхийн тархалтанд цагаан зээр багагүй нөлөөтэй байсан тухай ахмад малын эмч нар гэрчилдэг. Хэнтий аймгийн Норовлин сумын 2001 оны шүлхийн голомтонд ажилласан Я. Ганболд, Ж. Бэх Очир нар ЭЛИЗА урвалаар цагаан зээр тогтоосон байдаг бол мөн онд ОХУ-ын Чита мужийн чиглэлээр хил даван орсон цагаан зээрэнд Владимир дахь шүлхийн лавлагаа лаборатори шүлхийн шинжилгээ хийгээд сүрэг бүрээс агнасан 10 зээр тутмын 9-д нь шүлхийн эсрэгбием илэрсэн тухай манайд мэдээлсэн байдаг. Тэгэхээр цагаан зээр шүлхийгээр өвчилдөг гэдгийг лабораторийн шинжилгээгээр батлагдаж байгаа бөгөөд харин эмнэл зүйн шинж тэмдгийн талаар бичиж мэдээлсэн зүйл байхгүй байна.

10-р зураг

11-р зураг

12-р зураг

Монголд хар сүүлт болон цагаан гэсэн зээрийн 2 зүйл олон тоотой байдаг. Монгол орны зүүн хэсэгт шүлхий гарсан нутгуудад цагаан зээрийн сүрэг Монгол, Хятадын хилээр байнга орж гардаг бөгөөд олон мянгаараа сүрэглэн амьдрах эдгээр амьтны шилжилт хөдөлгөөнд тавих хяналт байхгүй байна. 2000, 2001, 2004, 2005 онуудад гарсан шүлхийн дэгдэлт нь цагаан зээр тархсан нутгуудад маш ойрхон гарчээ. 2004 оны Дорноговь аймагт гарсан шүлхийн үед зээрэнд илэрсэн шүлхийн эмнэлзүйн шинж үхэрт шүлхийн шинж тэмдэг илрэхээс 1 сар шахмын өмнө илэрсэн байдаг бөгөөд цагаан зээрэнд эмнэл зүйн ил шинж тэмдэг илэрч олноор өвчилж үхсэн нь энэ эпизоотын онцлог байдаг.

14-р зураг

Дорноговь аймгийн Сайншанд, Алтанширээ, Айраг, Өргөн сумын нутагт үхсэн цагаан зээрийн хүүр, сэг болон өвчилж сүргээсээ хоцорсон, доголсон зээр тааралдаж байсны дээр аймгаас томилогдсон зээрийн хүүр, сэг цуглуулах хэсэг Алтанширээ, Айраг сумын зааг 40х60 км хэмжээтэй газар зөвхөн автозамын дагуу ажиллаад 161 цагаан зээрийн хүүр, сэг цуглуулсан нь цагаан зээрийн өвчлөл, үхэл маш өндөр байсныг гэрчилж байгаа юм. Өвчтэй цагаан зээрийн биеийн халууныг үзэхэд 41.7°C байсны дээр хэл, завьж, уруулын

13-р зураг

дотор талд янз бүрийн хэмжээний шарх, шархлаа үүссэн байсан ба зарим зээрийн хэлний үзүүрээс уг хүртэл том, жижиг 9 шархлаа үүссэн тохиолдол ч таарч байв (15-р зураг).

Цагаан зээрийн завьж, шанааны хэсэг хавдсан, явж чадахгүй ихэвчлэн хэвтэж, сүргээсээ хоцорсон, доголсон байдалтай байдаг (14-р зураг).

Шүлхий өвчтэй зээрийн ам орчим нь шүлс гоожсноос нойтон болсон, амны хөндий өмхий үнэртэй, хэл, завьж, тагнай, уруулын дотор талын салст бүрхэвчид шархлаа үүссэн байв (17-р зураг). Эрүүний доорхи тунгалгийн зангилаануудад цус харвасан, залгиур, төвөнх цус ихдэлттэй, цэглэг цус харвалттай (18-р зураг), уушиг улаан хүрэндүү

15-р зураг

өнгөтэй, цус харвасан, зүрхний тольтын хэсэгт цэлцгийрхүү усан хаван үүссэн, зүрхний гадаргад цусны судас дагасан саарал судалтай, зүрхний булчинд цус харвасан, элэг томроогүй, хүрэн улаан өнгөтэй, элгэн дээр шаравтар өнгөтэй, жижиг толбо үүссэн, бөөр хар хүрэн өнгөтэй, холтослог, тархилаг давхрааны зааг тод илэрсэн, ходоодны салст бүрхэвч улайсан, гэдэсний цусны судас цусаар дүүрсэн, давсагны салст бүрхэвчид цус харвасан зэрэг эмгэг хувиралтууд байсан байна.

16-р зураг

17-р зураг

Дүгнэлт

1. Монголд гарсан шүлхий өвчний аль ч голомтонд үхэр, сарлаг, хонь ямааны шүлхий эмнэл зүйн сонгомол шинж тэмдгүүдээр илэрч байна.
2. Тэмээнд эмнэл зүйн шинж тэмдэг тод илэрч байгаа бөгөөд амны хөндийн гэмтлээс гадна өвчний бүдэрхийн сайр, ширмэн таваг гэмтэж хуурах, алтан хумс нь унах, доголох шинж тэмдэг илэрч байгаа бол хонь, ямаанд ихэвчлэн доголох шинжээр илэрч байна.
3. Цагаан зээрэнд илрэх эмнэл зүйн шинж тэмдэг тод, өвөрмөц байна.
4. Монголд шүлхий өвчин нь сонгомол хэлбэрээс гадна далд хэлбэрээр илрэх тохиолдол байгааг оношлогооны болон тэмцэх арга хэмжээ, эрүүлжсэний батлагаа гаргах ажилд онцгойлон анхаарах нь чухал байна.

Ашигласан мэдээлэл

1. Хөхөө А., Цэрэндорж Ш., Базарцэрэн Ц., Норинпил Л. 2000 Дорноговь аймагт гарсан шүлхий өвчний оношлогоо Монголын мал эмнэлэг сэтгүүл 3 (32), хуу 13–15
2. Хөхөө А., Цэрэндорж Ш., Цэрэндагва С., Цолмонбаатар Х. 2001 Монгол оронд гарсан шүлхий өвчний эмнэл зүйн шинжийн зарим онцлог Монголын мал эмнэлэг сэтгүүл 2 (37), хуу 13–15
3. Юра Г., Цэрэндорж Ш., Доржсүрэн П. 2001 Сүхбаатар аймагт гарсан шүлхий өвчний оношлогоо, лабораторийн шинжилгээний дүн Монголын мал эмнэлэг сэтгүүл 2 (37), хуу 17–19
4. Содномдаржаа Р., Цэрэндорж Ш., Юра Г., Батсуурь Н., Санжаатогтох Р. 2001 Шүлхий өвчний оношлогоо, тэмцэх арга хэмжээ Төвийн бүсийн мал эмнэлгийн чухал асуудлууд ОУБХ-ын хураангуй хуу 107 – 117
5. Цэрэндорж Ш., Нансалмаа М. 2004 2004 оны шүлхий өвчний зарим онцлог Монголын мал эмнэлэг сэтгүүл 2 (55), хуу 9 – 11
6. Sodnomdarjaa R. 2004 The epidemiology and control of Foot and Mouth Disease in Mongolia 13th FAVA Congress Seoul page 48–54
7. Цэрэндорж Ш., Нансалмаа М., Батчимэг Л., Одсэр Ж. 2005 Зээрийн шүлхийн оношлогоо, түүнд үүсэх эмгэг өөрчлөлтүүд Зүүн бүсийн мал эмнэлгийн чухал асуудлууд ОУБХ-ын хураангуй Баруун Урт хуу 14 - 17